

Penentuan *Kifayah adna* sebagai Jaminan Nafkah Isteri di dalam Islam: Kajian kes di Lembah Klang, Malaysia

Determining the Minimum Levels of Sufficiency (Kifayah adna) as Wife Guaranteed Maintenance in Islam: The Case Study of Klang Valley Malaysia

Bahiyah Ahmad*

Jabatan Fiqh dan Usul, Akademi Pengajian Islam, Universiti Malaya, 50603 Kuala Lumpur, Malaysia

*Corresponding author: bahiyah_api@um.edu.my

Article history

Received: 2018-01-30 Received in revised form: 2019-04-25 Accepted: 2019-05-01 Published online: 2019-06-30

Abstract

The minimum level of sufficiency (*kifayah adna*) for a wife guarantees her basic living maintenance in Islam. It is a level forwarded by some Hanafi scholars who considered it the bare minimum maintenance required to meet a wife's basic needs. An adequate stipend for a wife's maintenance secures her livelihood. This study interviews a group of mothers and judges. Analysis of the collected data reveals that determining what constitutes *kifayah* helps resolve various questions and uncertainties in judicial issues such as determining the minimum level of living in the community, over-maintenance issues, fasakh case claims due to a waiver of maintenance or inadequate livelihood and issues pertaining to polygamy. The paper concludes that determining the minimum level of *kifayah* and ensuring it is practised helps satisfy the basic needs of a wife and avoid her being subjected to harm. It is a clear manifestation of the *maqasid al-shariah* that seek to preserve life, intellect, religion, wealth and progeny. Its determination guarantees the wife a monthly stipend to ensure her needs are met. This requires periodic socioeconomic studies of society to ensure that the maintenance levels are adequate.

Keywords: Wife's maintenance, *kifayah adna*, *kifayah*, *ma'ruf*, minimum level of *kifayah*.

Abstrak

Kifayah adna atau had minimum keperluan dalam nafkah isteri merupakan jaminan nafkah isteri di dalam Islam. *Kifayah adna* diambil daripada beberapa pandangan ulama Hanafi yang mentaksirkan serendah-rendah *kifayah* (kecukupan) dalam nafkah isteri adalah dengan mengikut kadar nafkah yang memenuhi keperluan isteri daripada golongan miskin kerana kadar tersebut sekurang-kurangnya telah memenuhi keperluan asas seorang isteri. Kecukupan nafkah isteri merupakan satu tuntutan yang besar dalam penyempurnaan pemberian nafkah kepada mereka. Metod kajian yang digunakan dalam kajian ini adalah kajian temubual secara mendalam ke atas kumpulan responden ibu dan kumpulan responden hakim. Hasil kajian mendapati penentuan had *kifayah adna* dalam nafkah isteri mampu menyelesaikan pelbagai persoalan dan ketidak jelasan dalam beberapa isu kehakiman misalnya dalam menentukan kadar nafkah yang paling minima dalam masyarakat, isu nafkah tertunggak, tuntutan kes fasakh disebabkan pengabaian nafkah atau ketidak cukupan dalam nafkah dan tuntutan berpogami. Kesimpulannya, penyempurnaan *kifayah adna* dalam nafkah dapat memenuhi keperluan asas isteri sehingga menjauhkan kemudaratan dalam kehidupan isteri tersebut. Tidak dapat dinafikan lagi bahawa *kifayah adna* selaras dengan tuntutan maqasid al-Syariah dalam menjaga nyawa, akal, agama, harta dan keturunan. Penentuan kadar ini merupakan satu jaminan nafkah kepada isteri dan ianya menuntut kepada kajian sosioekonomi masyarakat yang perlu dilakukan dari semasa ke semasa.

Kata Kunci: Nafkah isteri, *kifayah*, *ma'ruf*, *kifayah adna*, minimum.

1.0 PENGENALAN

1.1 Latar Belakang Kajian

Nafkah berasal daripada perkataan Arab iaitu na-fa-qa yang bermaksud habis, musnah dan berkurang. Allah S.W.T berfirman dalam surah al-Isra' (17) ayat 100:

Katakanlah: Jika kamu memiliki perbendaharaan rahmat Tuhanku, pada ketika itu tentulah kamu akan berlaku bakhil kedekut kerana takut kehabisan; dan sememangnya manusia itu bertabiat bakhil kedekut.

Nafkah dari sudut istilah fuqaha bermaksud satu kadar yang mencukupi yang diktiraf syarak meliputi makanan, pakaian tempat tinggal berdasarkan miskin atau kayanya seorang suami dan bersesuaian dari segi kecukupan isteri menurut uruf yang sesuai (Ibn Faris 2002, 364).

Nafkah merupakan salah satu jaminan nafkah kepada wanita yang telah berumahtangga. Semua wanita yang berumahtangga, apabila bergelar status isteri, maka dia layak untuk mendapat nafkah daripada suaminya. Jaminan ini merupakan satu jaminan daripada nas-nas al-Quran dan al-hadith dan telah diijma'kan oleh ulama (Zaydan 2012, 151). Allah SWT telah berfirman dalam beberapa ayat al-Quran antaranya dalam surah al-Baqarah (2) ayat 233:

Dan ibu-ibu hendaklah menyusukan anak mereka selama dua tahun genap, iaitu bagi orang yang menyempurnakan penyusuan itu; dan kewajiban bapa pula ialah memberi makan dan pakaian kepada ibu itu menurut cara yang *ma'ruf* (sepatutnya).

Pemberian nafkah kepada seseorang perlulah memenuhi syarat-syarat tertentu seperti mana yang digariskan syarak iaitu kriteria *keifayah* (kecukupan) dan *ma'ruf* (baik yang diterjemahkan oleh uruf atau amalan setempat). Ini sepertimana yang ditetapkan oleh nas-nas syarak antaranya dalam hadis Hindun binti Utbah. Apabila Hindun mengadu kepada Rasulullah SAW bahawa suaminya bersikap kedekut dengan tidak memberi nafkah yang cukup kepadanya dan anaknya, maka Rasulullah SAW telah memberi kebenaran kepada Hindun untuk mengambil sendiri nafkah bagi diri dan anaknya daripada harta suaminya sehingga mencukupi (*keifayah*) dan secara *ma'ruf*. Maksud hadis riwayat al-Bukhari (1987), Kitab al-Nafaqat, Bab Khidmah al-Rajul fi Ahlihi, no. hadis: 5049, dan Muslim (n.d), Kitab al-Aqdiyah, Bab Qadiyyah Hindun, no. hadis 1714.

Di Malaysia, Akta Undang-Undang Keluarga Islam (Wilayah Persekutuan) 1984 dan Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003 telah memperuntukkan bahawa nafkah isteri dan anak perlu ditaksirkan mengikut kemampuan dan keperluan pihak-pihak. Mengikut kemampuan dan keperluan pihak-pihak tersebut sebenarnya menimbang kriteria *ma'ruf* dan *keifayah* yang digariskan oleh syarak seperti mana yang telah diakui oleh hakim sendiri antaranya YAA Tuan Walid Abu Hassan (temubual pada 3 Mei 2013).

Namun, disebabkan peruntukan yang umum, para hakim menimbang faktor dan kaedah yang pelbagai untuk menetapkan kadar nafkah isteri dan anak yang menepati kriteria *keifayah* dan *ma'ruf*. Hal demikian ini sering kali mengundang keputusan penghakiman yang berbeza-beza antara hakim-hakim sehingga menimbulkan pertikaian dalam kalangan pihak-pihak yang terlibat seperti mana yang telah diutarakan oleh Mek Wok Mahmud dan Sayed Sikandar Shah Haneef (2007, 333), Maznah Mohamad (2000, 237), Zaharah Jaafar (2005, 181) dan Nik Noraini Nik Badli Shah (1994, 134). Mek Wok Mahmud dan Sayed Sikandar Shah Haneef menyatakan kadar nafkah yang selalunya diputuskan oleh hakim mahkamah syariah dilihat tidak mengikut taraf hidup

semasa, malahan menurut Maznah Mohamad kadarnya rendah dan tidak mengambil kira faktor ekonomi.

Dalam kes Faridah Daud dan seorang lagi lwn. Mohd Firdaus Abdullah @ Jettle Francis, (Jurnal Hukum 2000), plaintif telah menuntut hadanah anak dan tuntutan nafkah anak sebanyak RM150 seorang. Dalam penghakiman bertulis hakim, hanya hak hadanah sahaja dilihat dibahaskan secara mendalam dan terperinci, sementara tiada alasan penghakiman dibuat mengenai kadar nafkah anak yang dituntut. Hakim seterusnya memutuskan kadar nafkah anak adalah sebanyak RM100 sahaja setiap seorang tanpa dinyatakan sebab kadar tersebut diputuskan.

Alasan penghakiman yang tidak jelas dalam kes tuntutan nafkah antaranya adalah kes Hayati binti Othman lwn Ayob b. Zainal (Jurnal Hukum 1990-1991). Kes yang diputuskan pada tahun 1990 ini telah dirayu dan diulang bicara pada tahun yang sama. Kes ini diulas oleh Jawatankuasa Rayuan Mahkamah Syariah sebagai kes yang mendukacitakan kerana alasan penghakiman yang tidak lengkap, ringkas dan tidak mencatatkan keperluan pihak-pihak secara terperinci. Juga tiada sokongan dokumen-dokumen atau saksi-saksi dan tiada penganalisan mengenai kemampuan pihak yang kena tuntutan seperti pekerjaan dan tanggungan.

Dalam kes Norazian Mohd Yusuf lwn. Khairul Azmi Mohd Rashid (Jurnal Hukum 1999), responden yang bergaji bersih RM1,270 telah dituntut nafkah idah sebanyak RM600 dan nafkah dua orang anak RM400. Keputusan penghakiman ialah isteri mendapat RM500 sebagai nafkah idah dan RM350 untuk nafkah anak. Agak menghairankan apabila hakim yang bersetuju dengan kadar nafkah idah isteri sebanyak RM10 sehari dalam alasan penghakiman yang sepatutnya berjumlah RM900 bagi tempoh 3 bulan iddah, walau bagaimanapun telah memutuskan kadar yang lebih rendah dari sepatutnya di akhir keputusan penghakiman bertulis beliau. Ini menunjukkan pandangan kehakiman yang tidak konsisten antara alasan penghakiman beliau dan keputusan yang beliau keluarkan sendiri.

Kes Rokiah binti Ismail lawan Malek bin Abdul Rahman yang dilaporkan di Mahkamah Syariah Terengganu (Kes Mal Bil 0013/2015), plaintif telah memohon tuntutan nafkah isteri dan tujuh orang anaknya sebanyak RM400 sebulan. Plaintif mempunyai pendapatan sendiri sebanyak RM8000 sebulan manakala defenden berpendapatan RM10,000 sebulan. Tuntutan ini diluluskan oleh mahkamah seperti mana yang dituntut berdasarkan pandangan hakim bahawa plaintif mempunyai pendapatan sendiri yang agak tinggi. Persoalannya, adakah hakim benar-benar menilai mengikut kecukupan dan keperluan pihak-pihak tersebut serta mempertimbangkan penjagaan kadar asas keperluan bagi plaintif dan anak-anak beliau? Walaupun pihak plaintif menuntut kadar yang rendah, adakah jaminan dalam menjaga keperluan asas kehidupan bekas isteri dan anak-anak beliau dipertimbangkan atau hakim hanya mempertimbangkan nilai tuntutan plaintif?

Contoh kes-kes yang dilihat tidak konsisten di atas berlaku disebabkan tiada satu kaedah pentaksiran nafkah yang seragam dalam sistem kehakiman syariah negara ini. Ini menyebabkan hakim-hakim menggunakan budi bicara mereka sendiri yang menyebabkan perbezaan kaedah dan pemahaman dalam kalangan hakim-hakim bagi mentaksirkan kes-kes nafkah di mahkamah.

Meninjau kajian-kajian pentaksiran nafkah isteri di peringkat tempatan antara yang terawal ialah kajian yang dilakukan oleh Nik Noraini Nik Badli Shah (1986, 98) yang mendapati faktor pendapatan dan keupayaan mencari pendapatan oleh suami merupakan faktor yang paling diberi pertimbangan oleh hakim dalam memutuskan kadar nafkah yang bersesuaian. Suwaid Tapah (2006, 66-67) dan Nurhidayah Hashim (2008, 9) pula menekankan bahawa penentuan kadar nafkah isteri hendaklah mengikut keadaan semasa dan amalan masyarakat setempat. Bagi membuktikan faktor amalan masyarakat dan kelas sosial diambil kira oleh hakim dalam

pentaksiran nafkah, Suwaid dan Nurhidayah telah merujuk kes Nor Bee lwn. Ahmad Shanusi, JH 1981. Dalam kes ini, YAA Dato' Harussani Zakaria menjelaskan bahawa kadar nafkah isteri hendaklah mengikut kedudukan status sosial suami sama ada kaya, sederhana atau miskin. Had atau kadar pemakanan pula hendaklah mengikut kadar kebiasaan seharian. Misalnya, kekerapan makanan orang Melayu ialah 2 kali ringan dan 2 kali berat maka untuk empat kali makan bagi golongan sederhana diperlukan tidak kurang daripada RM6 sehari.

Menurut Suwaid, keputusan kes pada tahun 1981 ini bersesuaian dengan keadaan dan nilai mata wang pada waktu itu yang masih lagi rendah. Justeru menurut Suwaid, sekiranya kes tersebut berlaku pada masa sekarang (iaitu tahun 2006 kajian beliau), mungkin kadar nafkah yang wajar ialah RM10 atau lebih. Nurhidayah pula berpandangan jika nilai itu diaplikasikan pada hari ini (iaitu tahun 2008 kajian beliau), RM6 sehari hanya dapat menampung sebahagian makanan sahaja. Nurhidayah mencadangkan agar kadar nafkah semasa bagi seorang isteri yang hidup sederhana memerlukan RM5 untuk makan pagi, RM6 untuk makan tengah hari dan RM6 untuk makan malam yang berjumlah sebanyak RM17 sehari atau lebih kurang RM500 sebulan. Kedua-dua kajian ini, walaupun memberikan cadangan terhadap kadar nafkah yang dikira bersesuaian pada pandangan masing-masing pada waktu tersebut, namun masih belum mampu memberikan satu kaedah pentaksiran nafkah yang boleh dipraktikkan dari masa ke semasa.

1.2 Konsep *Kifayah adna*

Konsep *Kifayah adna* atau had minimum keperluan diambil daripada beberapa pandangan antaranya pandangan Imam Abu Hanifah dan anak-anak muridnya iaitu Abu Yusuf dan Muhammad. Para fuqaha ini telah meletakkan kadar bagi mentaksirkan serendah-rendah kecukupan (*kifayah*) dalam nafkah isteri adalah dengan mengikut kadar nafkah yang memenuhi keperluan isteri daripada golongan miskin.

Hal ini kerana, kadar nafkah isteri yang miskin, sekurang-kurangnya telah memenuhi keperluan asas isteri tersebut, iaitu *kifayahnya* yang paling minimum:

Sesungguhnya seorang suami yang kaya, wajib ke atasnya nafkah khadam isterinya, iaitu dengan (kadar nafkah) yang diwajibkan bagi seorang miskin kepada isterinya, dan ia (kadar tersebut) adalah serendah-rendah kifayah (kecukupan). (Nazam al-Din 1991, 570, Al-Babarti 2007, 209-210 dan Al-Kasani 1982, 25).

Pandangan daripada fuqaha ini diambil berbanding dengan cadangan kadar nafkah yang diutarakan oleh Imam-imam daripada mazhab lain misalnya Imam al-Syafie (2002, 128-129) yang telah mencadangkan peruntukan nafkah mengikut ukuran mud (cupak) mengikut sosioekonomi isteri iaitu daripada kelas miskin (1 mud), sederhana (1.5 mud) dan kaya (2 mud) sehari, dan juga Imam Malik yang meletakkan kadar minimum nafkah isteri adalah 1 mud. (Al-Qarrafi 1994, 466).

Cadangan yang dipilih oleh kajian ini bukan merupakan sebuah kadar yang tetap (fixed rate), namun merupakan satu kaedah (method) penetapan kadar. Iaitu, kadar kecukupan nafkah isteri yang paling minima adalah dengan melihat kebiasaan keperluan golongan isteri yang miskin dalam sesebuah masyarakat. Pandangan ini juga bersifat anjal dengan kesesuaian masa, tempat dan uruf sesebuah masyarakat yang menyebabkannya berbeza dengan pandangan Imam-Imam yang lain dan menjadi sebab mengapa pengkaji telah memilih pandangan ini sebagai ukuran kecukupan dalam penentuan kriteria *kifayah*.

Konsep *kifayah adna* juga berdasarkan hadis Hindun binti Utbah seperti yang telah dibincangkan sebelum ini. Dalam mensyarahkan hadis tersebut, ulama berpandangan bahawa terdapat dua kemungkinan yang boleh terjadi mengenai ketidackecukupan nafkah Hindun. Pertama, sama ada

Hindun dinafikan *kifayah* nafkahnya mengikut sosioekonomi suaminya yang kaya seperti menurut pandangan Ibn Hajar (n.d, 226). Kemungkinan juga Hindun dinafikan *kifayah* nafkahnya yang paling asas seperti pandangan al-San'aani (n.d, 280-281).

Kecukupan nafkah isteri merupakan satu tuntutan yang besar dalam penyempurnaan pemberian nafkah kepada mereka. Menurut al-Kasani (1982, 25), nafkah isteri perlulah dicukupkan walaupun berlaku perubahan sosioekonomi suaminya daripada susah kepada senang walaupun dalam waktu yang singkat.

Al-Kasani memberikan satu contoh; sekiranya hakim memerintahkan isteri diberi nafkah selama satu bulan pada ketika suaminya susah, dan kemudian suaminya menjadi senang sebelum habis tempoh sebulan tersebut, maka isteri perlu ditambahkan nafkahnya, kerana kadar nafkah berbeza mengikut kesenangan dan kesusahan pembiayaan nafkah. Begitu juga jika berlaku kenaikan harga barang, sedangkan nafkah isteri tersebut diberi berdasarkan kadar perbelanjaan sebelum kenaikan barang, maka kadar nafkah isteri perlu ditambah sehingga keperluannya mencukupi.

Pandangan-pandangan yang dikemukakan oleh para ulama dan fuqaha di atas menunjukkan bahawa kecukupan nafkah isteri yang paling asas (*kifayah adna*) merupakan satu tuntutan yang perlu disempurnakan oleh seorang suami atau bapa dalam menunaikan pemberian nafkah kepada pihak-pihak tersebut. Penyempurnaan *kifayah adna* ini merupakan tuntutan dalam kriteria *kifayah* seperti yang digariskan syarak.

Kepentingannya sangat jelas apabila syarak membenarkan isteri untuk memohon fasakh sekiranya kecukupan nafkah asas ini tidak mampu dipenuhi oleh suami. Ini seperti yang diutarakan oleh al-Juwaini (2008, 459) bahawa pada pandangan majoriti ulama al-Syafi'iyah, suami yang tidak mampu untuk memberikan nafkah disebabkan kemiskinan, membolehkan isterinya untuk memohon fasakh. Hal ini kerana, hak utama isteri dalam perkahwinan adalah untuk mendapatkan nafkah sehingga memenuhi kecukupannya, sementara hak utama suami dalam perkahwinan adalah untuk berseronok-seronok dengan isteri tersebut. Tambahan lagi, menurut al-Buhuti (2003, 2828-2829), kesan tidak menyempurnakan kecukupan tersebut mampu memudaratkan kehidupan seorang isteri.

Dalam mazhab Hanafi, walaupun fasakh tidak dibolehkan bagi keadaan suami yang gagal membayar nafkah kerana kemiskinan, namun hutang tetap dikenakan ke atas suami tersebut. Ini adalah menurut *Al-Marghinani* (n.d, 41), iaitu apabila sabit kebenaran seorang suami gagal untuk menyediakan nafkah disebabkan kemiskinan, kadi akan meminta isteri untuk berhutang bagi memenuhi kecukupan nafkahnya. Sementara suami, bertanggungjawab untuk melunaskan tanggungan hutang tersebut.

Memahami garis pengertian *kifayah adna* atau *adna al- kifayah* merupakan satu cabaran bukan sahaja kepada para fuqaha terdahulu tetapi juga kepada para pengkaji masa kini. Fuqaha dilihat cuba memberikan interpretasi serta menggariskan ciri-ciri *adna al-kifayah* atau yang diistilahkan dalam kajian ini sebagai *kifayah adna*.

Misalnya menurut Ibn Nujaim (n.d, 200), nafkah *kifayah adna* kurang daripada nafkah isteri yang suaminya kaya. Ia sama seperti nafkah khadam atau nafkah isteri yang suaminya miskin. Kekurangan tersebut menurut beliau bukan dari sudut kuantiti makanan asasi (seperti roti ketika itu) tetapi ia bermaksud kurang dari segi kualiti lauk yang disediakan. Al-Babarti (2007, 210) turut menerangkan bahawa yang dimaksudkan dengan kekurangan dari segi lauk pauk tersebut ialah seperti berikut. Lauk yang mahal ialah seperti daging, dan lauk yang pertengahan ialah seperti minyak dan lauk yang murah ialah seperti garam dan susu. Justeru, pemilihan jenis lauk

sepatutnya lebih rendah dalam *kifayah adna* kerana ia merupakan taraf nafkah bagi isteri yang suaminya miskin dan ia tidak sama dengan taraf makanan bagi isteri yang suaminya kaya.

Al-Marghinani (n.d, 41) turut menyatakan bahawa antara ciri *kifayah adna* juga ialah seorang isteri yang mempunyai suami yang susah, maka tidak wajib disediakan untuknya pembantu (khadam) seperti isteri yang mempunyai suami yang kaya. Hal ini kerana isteri yang suaminya susah memadai dengan berkerja sendiri tanpa bantuan pembantu (khadam). Menurut beliau lagi, ini merupakan pendapat majoriti fuqaha mazhab Hanafi namun berlainan dengan pandangan Muhammad yang berhemat bahawa isteri yang mempunyai suami yang susah juga layak untuk disediakan pembantu sebagai memenuhi kecukupan nafkah isteri tersebut.

Kesimpulannya, *kifayah adna* yang diinterpretasikan oleh para fuqaha di atas ialah berkaitan dengan hal-hal berikut:

1. Kualiti makanan dalam nafkah *kifayah adna* kurang daripada kualiti makanan dalam nafkah isteri yang suaminya kaya. Ini juga terpakai kepada item-item nafkah yang lain seperti pakaian serta keperluan lain. Hal ini kerana, kualiti dalam keperluan tersebut dalam *kifayah adna* nafkah adalah kurang daripada kualiti nafkah isteri yang sosioekonomi suaminya lebih tinggi.
2. Terdapat item-item nafkah dalam nafkah isteri yang suaminya kaya yang bukan menjadi item nafkah dalam nafkah *kifayah adna*. Misalnya pembantu atau khadam isteri.

Ciri-ciri *kifayah adna* yang telah digariskan oleh para fuqaha di atas juga dapat diterjemahkan dalam situasi uruf masa kini iaitu berlakunya kadar perbezaan pada nilai peruntukkan kadar nafkah antara isteri yang miskin dan isteri yang kaya. Iaitu, kadar peruntukkan kadar perbelanjaan dalam nilai mata wang dalam *kifayah adna* adalah lebih rendah dari kadar peruntukkan kadar perbelanjaan dalam nilai mata wang nafkah isteri daripada sosioekonomi yang lebih tinggi.

2.0 METODOLOGI KAJIAN

Kaedah temu bual mendalam digunakan untuk mendapatkan pandangan kumpulan responden hakim dan kumpulan responden masyarakat mengenai pentaksiran dan kecukupan nafkah isteri. Seramai 9 orang hakim dan 26 orang responden isteri telah ditemu bual secara mendalam menerusi persampelan bertujuan berstrategikan persampelan variasi maksimum. Menurut Othman Lebar (2012, 67), Persampelan variasi maksimum ialah kaedah yang utama dan berguna dalam kajian kualitatif di mana pengkaji cuba untuk memahami sesuatu fenomena dengan mencari individu-individu atau latar yang dapat mewakili perbezaan-perbezaan atau kepelbagaian yang besar dalam fenomena tersebut. Strategi persampelan variasi maksimum membolehkan kajian ini mendapatkan kepelbagaian data daripada beberapa kes yang dicari. Kes-kes yang dimaksudkan apabila responden masyarakat yang ditemu bual dicari berdasarkan kepelbagaian tahap pendapatan isi rumah yang mewakili golongan berpendapatan rendah, sederhana dan tinggi. Sementara hakim-hakim yang ditemu bual adalah terdiri daripada hakim-hakim mahkamah rendah dan tinggi Syariah di kawasan bandar dan luar bandar di Kuala Lumpur dan Selangor.

Bagi melihat kesan sosioekonomi dalam temu bual kumpulan masyarakat, kajian ini telah mengklasifikasikan pendapatan isi rumah responden kepada tiga kelas iaitu A sebagai penanda aras bagi kategori berpendapatan rendah (miskin), B berpendapatan sederhana (sederhana), dan C berpendapatan tinggi (kaya), berdasarkan metodologi yang diaplikasikan oleh Jabatan Perangkaan Negara (JPN). (Laporan Penyiasatan Perbelanjaan Isi Rumah/ Report on Household

Expenditure Survey 2012). Untuk mengenal pasti tahap pendapatan isi rumah rakyat Malaysia, jabatan ini telah membahagikan pendapatan isi rumah rakyat kepada tiga kelas yang mewakili 40% pendapatan isi rumah terendah (B40), 40% pendapatan isi rumah sederhana (M40) dan 20% pendapatan isi rumah tertinggi (T20).

Kaedah yang digunakan ialah dengan menyenaraikan kesemua bilangan isi rumah yang dipilih berdasarkan tahap pendapatan dari tinggi ke rendah atau dari rendah ke tinggi dan dibahagikan mengikut peratusan yang diperuntukkan Justeru, kaedah yang sama telah diaplikasikan untuk pembahagian pendapatan isi rumah 40% rendah, 40% sederhana dan 20% tinggi ke atas responden kajian ini. Berikut ialah hasil yang diperolehi:

Jadual 1 Pembahagian pendapatan isi rumah 40% rendah, 40% sederhana dan 20% tinggi terhadap responden kajian.

Metod pembahagian mengikut Jabatan Perangkaan Negara	Bil isi rumah	Pendapatan bulanan isi rumah (RM)	Purata pendapatan kajian (RM)	Purata pendapatan daripada Jabatan Perangkaan Negara (RM) Malaysia, Bandar, 2012.
40% terendah	1	1050	2385	2115
	2	1760		
	3	1900		
	4	2350		
	5	2450		
	6	2500		
	7	2687		
	8	2800		
	9	2950		
	10	3400		
40% sederhana	11	3700	6180	4961
	12	4000		
	13	5000		
	14	5500		
	15	5600		
	16	6000		
	17	6000		
	18	7000		
	19	9000		
	20	10000		
20% tertinggi	21	10000	17783	12353
	22	15000		
	23	15700		
	24	18000		
	25	18000		
	26	30000		

Sumber: Diubah suai daripada borang temu bual, Mei - Disember 2013

Jadual 1 di atas menunjukkan pembahagian kelas pendapatan responden mengikut kaedah pembahagian kelas pendapatan Jabatan Perangkaan Negara (JPN). Walaupun purata pendapatan kajian ini lebih tinggi daripada purata pendapatan yang dikeluarkan oleh JPN, namun, ianya relevan memandangkan kajian yang dijalankan oleh pengkaji ialah di bandar Kuala Lumpur dan Selangor berbanding hasil kajian yang lebih rendah bagi keseluruhan negeri di Malaysia (Bandar) yang dikeluarkan oleh JPN.

Sementara, bagi temu bual responden hakim, persampelan bertujuan juga digunakan bagi memperoleh data-data yang dikehendaki. Antara elemen pemilihan responden yang digariskan iaitu responden mestilah terdiri daripada hakim-hakim mahkamah tinggi syariah dan juga daripada mahkamah rendah syariah. Ini adalah bagi melihat kepelbagaian dalam pengalaman penghakiman mengikut kesenioran. Hakim-hakim yang telah ditemu bual adalah seperti dalam Jadual 2 yang berikut:

Jadual 2 Senarai Hakim yang Ditemu bual

Responden Hakim	Nama Hakim	Mahkamah Syariah	Tarikh Temu bual
RH1.	Yang Arif Tuan Hj Walid Abu Hassan	(Tinggi) Wilayah Persekutuan, Kuala Lumpur	3 Mei 2013.
RH2.	Yang Arif Tuan Amran Mat Zin	(Tinggi) Wilayah Persekutuan, Kuala Lumpur),	29 Mac 2013.
RH3.	Yang Arif Tuan Fauzi Mokhtar	(Tinggi) Shah Alam, Selangor	14 Disember 2012.
RH4.	Yang Arif Tuan Zainor Rasyid	(Tinggi) Shah Alam, Selangor	14 Disember 2012.
RH5.	Tuan Kamarulzaman bin Ali	(Rendah) Gombak Barat, Selangor	14 Febuari 2013.
RH6.	Tuan Drs Atras bin Mohamad Zin	(Rendah) Hulu Langat, Selangor.	18 Febuari 2013.
RH7.	Tuan Mohamad Fauzi bin Ismail	(Rendah) Kuala Langat, Selangor	14 Disember 2012.
RH8.	Tuan Wan Mahyuddin Wan Muhammad	(Rendah) Petaling Jaya, Selangor	18 Oktober 2012.
RH9.	Tuan Shaiful Azli bin Jamaludin	(Rendah) Gombak Timur, Selangor	27 September 2012.

Kajian ke atas responden masyarakat dan juga hakim-hakim adalah kajian berbentuk kualitatif. Hasil kajian ini tidaklah bertujuan untuk melakukan generalisasi kepada mana-mana populasi, sebaliknya lebih untuk menjelaskan contoh bagi kes-kes yang dikaji. Kajian lapangan sebenar ini telah dilakukan pada bulan Mei hingga Disember 2013. Sementara kajian rintis telah dilakukan pada bulan April 2013.

3.0 KEPUTUSAN DAN PERBINCANGAN

3.1 Purata Kos Perbelanjaan Nafkah bagi Para Responden (Masyarakat)

Hasil kajian mendapati kos perbelanjaan item-item keperluan asas responden (isteri) mengikut tiga kelas iaitu RA sebagai responden dari kategori pendapatan rendah (miskin), RB responden dari kategori pendapatan sederhana (sederhana), dan RC responden dari kategori pendapatan tinggi (kaya) ialah seperti Jadual 3 yang berikut:

Jadual 3 Kos perbelanjaan item-item keperluan asas responden mengikut kelas-kelas responden; RA, RB dan RC.

Bil	Item	Purata Kos Perbelanjaan Sebulan (RM)		
		RA	RB	RC
1	Makanan & minuman	217	300	436
2	Pakaian	35	67	143
3	Sewa/ansuran tempat tinggal	371	544	1920
4	Bil-bil asas rumah (elektrik, air & penyelenggaraan)	90	142	229
5	Pembersihan	14	17	32
6	Telekomunikasi	41	59	130
7	Dandanan	5	28	183
	Total	773	1155	3073

Sumber: Diubah suai daripada borang temu bual, Mei - Disember 2013.

Jadual 3 di atas menunjukkan keperluan nafkah sebulan seorang isteri termasuk sewa tempat tinggal adalah RM773 bagi RA, RM 1155 bagi RB, dan RM3073 bagi RC. Kadar nafkah responden (isteri) di atas didapati berubah dengan perbelanjaan yang lebih besar dilakukan oleh RC diikuti RB dan seterusnya RA. Ini menunjukkan taraf sosioekonomi (dengan merujuk kepada pendapatan isi rumah) yang tinggi mempengaruhi kadar perbelanjaan item-item nafkah yang lebih besar.

Hasil kajian ini menepati kriteria *keifayah* yang dibincangkan iaitu, kadar kecukupan semakin besar dengan peningkatan taraf sosioekonomi. Ia juga menepati kriteria *ma'ruf* kerana kebiasaan bagi masyarakat atau uruf ialah mereka yang berada dalam golongan yang berpendapatan lebih tinggi selalunya berhak berbelanja dengan lebih besar dan selesa berbanding dengan pendapatan yang lebih rendah.

Kajian ini juga telah memastikan bahawa kadar perbelanjaan yang dilakukan responden menepati kecukupan asas atau *keifayah adna* responden tersebut. Hal ini dipastikan melalui soalan yang ditanyakan kepada responden, adakah kadar perbelanjaan terhadap item-item tersebut memenuhi keperluan kehidupan responden. Semua responden dalam kelas C dan B menyatakan bahawa perbelanjaan tersebut memenuhi kecukupan atau *keifayah* keperluan kehidupan mereka.

Bagi responden kelas A (sosioekonomi rendah), walaupun lima daripada sembilan orang responden merupakan asnaf zakat yang dibantu kerana kemiskinan, namun, perbelanjaan mereka setiap bulan apabila ditambah dengan bantuan yang diterima telah mencukupkan keperluan mereka. Ini telah dipastikan oleh pengkaji melalui soal balas dengan responden-responden tersebut. Para responden yang terlibat menyatakan bahawa sekurang-kurangnya keperluan mereka yang paling asas dipenuhi, iaitu mereka tidaklah perlu sampai mengikat perut kerana

berlapar. Ini menunjukkan kadar perbelanjaan mereka (setelah ditambah dengan bantuan daripada pihak-pihak yang berkenaan) ialah kadar yang dapat memenuhi sekurang-kurangnya tahap keperluan mereka yang paling minimum. Justeru, kadar nafkah yang dicadangkan bagi kumpulan RA, iaitu RM773 dalam Jadual 2 di atas menepati kriteria *keifayah adna* nafkah responden dalam kajian ini.

3.2 Kekangan-Kekangan dalam Proses Pentaksiran Nafkah Isteri di Mahkamah

Kegagalan pembuktian oleh plaintif dan penetapan jumlah yang munasabah oleh hakim dalam pentaksiran nafkah merupakan satu kekangan kepada proses pentaksiran nafkah yang baik dan lancar di mahkamah. Antara permasalahan dalam pentaksiran nafkah yang banyak didedahkan oleh para hakim ialah masalah pembuktian oleh plaintif. Hal ini terjadi kerana pelbagai tuntutan oleh plaintif serta amaun yang diminta memerlukan pembuktian untuk melihat tahap kebiasaan pembiayaan nafkah oleh defendan (suami) sebelum ini.

Menurut Yang Arif Tuan Fauzi Mokhtar, plaintif kurang menyedari bahawa bukan sahaja dokumen-dokumen atau resit-resit berkaitan boleh digunakan sebagai bahan bukti, tetapi saksi juga boleh dipanggil untuk memberikan keterangan. Walau bagaimanapun kebiasaan yang berlaku bagi sesetengah kes ialah plaintif hanya menuntut tanpa dibuktikan daripada mana-mana cara pembuktian yang dibenarkan di mahkamah. (Tuan Mohamad Fauzi bin Ismail, Tuan Shaiful Azli bin Jamaludin dan Tuan Wan Mahyuddin Wan Muhammad).

Pada pandangan pengkaji, hal ini berlaku berkemungkinan disebabkan plaintif tidak arif dengan prosedur mahkamah terutamanya bagi plaintif yang tidak diwakili oleh mana-mana peguam. Mungkin juga plaintif sendiri tidak menjangkakan hal yang berlaku kepada beliau justeru tidak menyimpan dokumen-dokumen tersebut sebagai persediaan dalam tuntutan beliau di mahkamah. Walau bagaimanapun menurut Tuan Mohamad Fauzi bin Ismail, Tuan Shaiful Azli bin Jamaludin dan Tuan Wan Mahyuddin Wan Muhammad, bagi tiga item keperluan asas yang jelas digariskan syarak sebagai nafkah isteri dan anak iaitu yang melibatkan makanan, pakaian serta tempat tinggal, hakim akan tetap memberikan amaun yang sesuai walaupun plaintif gagal untuk membuktikan keperluan-keperluan tersebut.

Masalah kedua terbesar dalam pentaksiran nafkah menurut sebahagian hakim adalah untuk menentukan jumlah yang munasabah bagi item-item keperluan yang dituntut. Hal ini berlaku bagi item-item keperluan asas dan bukan asas. Bagi item-item keperluan asas, hakim akan tetap memberikan pertimbangan, walaupun plaintif gagal memberikan justifikasi keperluannya terhadap item-item tersebut. Manakala bagi item-item keperluan yang bukan asas, keperluannya kepada plaintif dan anak-anaknya perlulah dibuktikan oleh plaintif. (Tuan Mohamad Fauzi bin Ismail, Tuan Shaiful Azli bin Jamaludin dan Tuan Wan Mahyuddin Wan Muhammad).

Untuk memberikan pertimbangan bagi item keperluan asas iaitu menentukannya dalam amaun tertentu, hakim akan membuat kajian dalam menentukan amaun yang munasabah bagi pihak-pihak. Menurut Yang Arif Tuan Haji Walid Abu Hassan dan Tuan Shaiful Azli bin Jamaludin selalunya beberapa tempoh masa akan diambil dan sering kali kes terpaksa ditangguhkan kepada perbicaraan yang akan datang. Penentuan amaun menjadi lebih rumit menurut Tuan Shaiful Azli bin Jamaludin apabila melibatkan tuntutan nafkah kebelakangan yang selalunya sudah bertahun-tahun tidak dituntut.

Jalan-jalan penyelesaian yang wajar perlu bagi menangani masalah-masalah yang diutarakan oleh para hakim di atas agar prosedur pentaksiran nafkah yang lebih efisien dan baik dapat berlaku. Ini seterusnya akan memberikan imej yang baik kepada pihak-pihak yang terlibat dan masyarakat awam.

3.3 Pandangan Hakim Terhadap *Kifayah adna*

1. Memudahkan dan mempercepat proses pentaksiran nafkah dan perbicaraan.

Menurut lima daripada sembilan orang hakim, penentuan *kifayah adna* atau kadar minimum nafkah isteri tersebut, bakal memudahkan hakim kerana dapat dijadikan sebagai panduan. Hakim akan cuba untuk tidak mengurangi dari kadar tersebut dan akan melihat fakta kes sekiranya amaun tersebut boleh ditingkatkan atau dikurangkan. Ini kerana nafkah dan keperluan adalah sinonim. Jadi, jika terdapat mekanisma dalam penentuan kecukupan seorang manusia, maka ia akan memudahkan proses pengiraan nafkah. Tanda aras ini bukan sahaja akan menjadi panduan kepada hakim, malahan akan menjadi panduan kepada orang ramai dalam melihat keperluan minimum yang tidak boleh dikurangi dalam nafkah isteri. (Yang Arif Tuan Amran Mat Zin, Yang Arif Tuan Haji Walid Abu Hassan, Tuan Kamarulzaman bin Ali, Tuan Drs Atras bin Mohamad Zin dan Tuan Wan Mahyuddin Wan Muhammad). Justeru, kes tuntutan nafkah yang dibicarakan di mahkamah akan dipercepatkan memandangkan banyak pihak telah maklum mengenai kadar kecukupan minimum ini yang seterusnya dapat membawa kepada permuafakatan dan mengurangi perbalahan.

2. Mengetahui item-item dan kadar minimum nafkah isteri.

Antara masalah yang menjadi ketidak selarasan antara hakim adalah item nafkah dan juga kadar minimum nafkah keperluan seorang isteri. Hal ini apabila diteliti telah menjadi pertikaian antara pihak-pihak yang mengambil berat mengenai kesaksamaan dan keadilan seperti mana yang diulas dalam pengenalan kepada latar belakang kajian ini. Justeru, penentuan keperluan nafkah yang asas ataupun daruriyat sebenarnya dapat membantu hakim dalam banyak kes-kes berkaitan seperti menentukan kelayakkan dalam kes fasakh, poligami, dan perceraian akibat kecuaiannya nafkah dan sebagainya dan ianya dapat diselaraskan bagi fakta-fata kes yang hampir sama. (Yang Arif Tuan Zainor Rasyid dan Tuan Kamarulzaman bin Ali).

3. Mewujudkan standard dalam pentaksiran nafkah yang lebih praktikal dan semasa.

Semua hakim yang telah ditemu bual mengakui bahawa tidak ada standard atau tanda aras tertentu yang digunakan dalam pentaksiran kadar nafkah isteri dan anak. Walau bagaimanapun, dalam praktis tidak rasmi, menurut sebahagian hakim yang ingin dirahsiakan nama mereka bahawa terdapat beberapa amalan yang menentukan kadar nafkah. Seorang isteri sebagai contoh memperoleh di antara RM300 hingga RM3,000 sebulan dan bagi anak ialah di antara RM150 hingga RM500 sebulan berdasarkan kemampuan dan keperluan pihak-pihak yang terlibat.

Ada juga hakim yang mengira secara sekaligus (lumpsum) iaitu RM10 sehari seperti yang dipraktikkan dalam amalan penghakiman pada tahun 90-an namun menurut hakim tersebut ia sudah tidak relevan pada waktu sekarang. Terdapat juga kaedah yang digunakan dengan mengambil jumlah pertengahan antara tuntutan plaintif dengan kadar kemampuan yang ditawarkan defendan. Misalnya plaintif menuntut nafkah sebanyak RM700, sementara defendan menawarkan RM300, justeru hakim akan menentukan RM500 sebagai jumlah yang perlu dibayar.

Walaupun apa pun kaedah yang digunakan, menurut hakim-hakim ini, semuanya akan berbalik dan bergantung kepada fakta kes sebagai bahan bukti utama bagi memastikan penghakiman membawa kebaikan kepada pihak-pihak yang terlibat. Ini bermaksud hakim akan menilai

kemampuan defenden dan keperluan pihak yang menuntut yang berjaya dibuktikan di mahkamah.

Praktis-praktis penentuan kadar nafkah yang tidak rasmi ini, yang telah diamalkan oleh beberapa orang hakim menunjukkan bahawa hakim sebenarnya memerlukan satu kaedah yang boleh dirujuk sebagai panduan bagi mereka menentukan kadar nafkah yang sesuai dan relevan dengan tuntutan keperluan semasa. Namun, kaedah yang telah digunakan jelas menunjukkan ia kurang sesuai dan kurang menepati kaedah ilmiah yang sepatutnya dalam penentuan kadar nafkah tersebut. Oleh yang demikian, adalah lebih baik sekiranya panduan seperti yang dikemukakan oleh kajian ini dapat digunakan oleh para hakim kerana ia ditetapkan melalui kajian empirikal dan mampu memberikan kaedah standard kepada hakim-hakim mahkamah syariah di negara ini.

3.4 Implikasi Penentuan Kadar *Kifayah adna* Nafkah Isteri

1. Menjamin hak kecukupan nafkah isteri terjaga walaupun suami tersebut seorang yang sangat miskin. Apabila isteri yang kaya ditakdirkan berkahwin dengan seorang suami yang miskin, tidaklah bermakna *kifayah* isteri tersebut dinafikan terus, tetapi suami tersebut perlu memberikan sekurang-kurangnya kadar *kifayah adna* nafkah isterinya. Sekiranya suami gagal, syarak membenarkan isteri berhutang atas nama suaminya atau dibantu oleh pihak ketiga seperti waris suami seperti bapa dan adik beradik lelaki beliau atau baitulmal sekiranya *kifayah adna* isterinya tidak dapat lagi dipenuhi oleh suaminya atau menuntut fasakh seperti mana yang dibenarkan oleh syarak.

2. Mengurangkan perselisihan dan ketidakpuasan hati pihak-pihak yang terlibat.

Kifayah adna ialah sesuatu yang boleh dimaklumi oleh mana-mana pihak pada bila-bila masa. Hal ini akan memudahkan hakim membuat keputusan pentaksiran nafkah isteri dan memuaskan hati semua pihak kerana masing-masing telah mengetahui mengenai keperluan minimum seorang isteri.

3. Memudahkan pengiraan kes nafkah tertunggak.

Kes nafkah tertunggak selalunya menimbulkan rasa yang kurang senang kepada pembiaya nafkah kerana terpaksa berdepan dengan timbunan tuntutan pembiayaan nafkah yang telah lepas atau boleh diistilahkan sebagai 'hutang lapok'. Dengan adanya kadar *kifayah adna*, sekurang-kurangnya persetujuan dapat dicapai kerana pertimbangan keperluan minimum isteri dapat diketahui.

4) Menjamin hak suami dalam memberikan nafkah.

Apabila suami telah mampu sekurang-kurangnya memberikan kadar *kifayah adna* nafkah isterinya maka menurut perbincangan majoriti ulama, isteri tersebut tidak berhak untuk meminta fasakh. Isteri akan lebih menyedari dengan nafkah yang diterimanya dan akan mengurangkan kes tuntutan perceraian disebabkan ketidakcukupan kadar nafkah yang diterima.

3.5 Cadangan Prosedur Pelaksanaan *Kifayah adna*

Pentaksiran nafkah isteri melalui *kifayah adna* tidaklah merisikokan nafkah-nafkah tersebut hanya diberi pada kadar yang minimum. Hal ini kerana, pentaksiran melalui prosedur tersebut hanya dibuat setelah hakim mempertimbangkan keadaan status sosioekonomi dan kemampuan suami terlebih dahulu. Sekiranya suami berstatus sosioekonomi tinggi, maka isteri berhak untuk mendapat nafkah selayaknya seperti mengikut status suaminya tersebut apabila keperluan nafkah

isteri tidak memudaratkan pendapatan dan kemampuan suami. Walau bagaimanapun, jika berbanding pendapatan dan kemampuan suami itu kadar keperluan nafkah isteri yang mampu diberikan adalah di bawah *keifayah adna* isteri, maka hakim perlu memberi pilihan kepada suami dan isteri tersebut sama ada:

- i. Suami berusaha dengan lebih keras untuk mencari rezeki sehingga dia mampu untuk membiayai sekurang-kurangnya kadar *keifayah adna* nafkah isterinya.
- ii. Sekiranya suami masih tidak mampu atau gagal, dan suami mempunyai aset lain seperti tanah, rumah dan sebagainya, aset-aset tersebut boleh dijual dan hasil daripada jualan tersebut boleh digunakan sebagai bayaran nafkah isterinya.
- iii. Sekiranya suami tiada aset, dengan perintah dan kebenaran daripada mahkamah, isteri dibenarkan berhutang atas nama suaminya untuk mencukupkan keperluan *keifayah adna* nafkah dirinya.
- iv. Sekiranya suami tiada aset, isteri boleh menuntut kepada ahli waris suaminya untuk menyempurnakan *keifayah adnanya*. Hal ini boleh dituntut daripada waris suami seperti ayah kandung suami atau saudara lelaki suami yang berkemampuan. Tuntutan boleh dilakukan di mahkamah melalui prosedur mahkamah.
- v. Sekiranya tiada waris suami yang mampu menyempurnakan *keifayah adna* nafkahnya, isteri bolehlah bersabar dengan menerima kadar nafkah di bawah *keifayah adna* sehingga suami mampu memenuhi kadar tersebut.
- vi. Sekiranya isteri sudah tidak dapat bersabar lagi, syarak membenarkan isteri memohon perceraian ataupun fasakh daripada mahkamah.

4.0 KESIMPULAN

Penentuan kadar *keifayah adna* dalam nafkah isteri tidak dinafikan dapat memberi satu panduan kepada masyarakat dan para hakim apabila ingin memberikan nafkah kepada isteri mereka. Penetapan kadar nafkah mengikut kriteria *keifayah* dan *ma'ruf* sepertimana yang telah digariskan oleh syarak perlulah diterjemahkan ke dalam realiti semasa dan setempat. Satu standard atau penanda aras juga perlu disediakan untuk menterjemahkan maksud *keifayah* dan *ma'ruf* tersebut. Ini seterusnya dapat menonjolkan kaedah pentaksiran nafkah isteri yang lebih komprehensif dan fleksibel di dalam Islam walau pun merentas sempadan masa dan tempat.

Pentaksiran nafkah isteri yang baik merupakan satu jaminan nafkah kepada isteri tersebut. Ia sentiasa diiktiraf dan dijamin oleh syarak dan menuntut kepada pentaksiran yang memenuhi realiti semasa. Penentuan *keifayah adna* dalam nafkah isteri merupakan satu panduan semasa menerusi kajian sosioekonomi masyarakat. Ianya dicadangkan oleh fuqaha dan diformulasikan sebagai satu panduan yang berguna kepada masyarakat dan para hakim untuk menentukan kadar nafkah isteri yang menjamin objektif syarak dan keperluan asas isteri tersebut.

Dalam kajian semasa ini kadar nafkah *keifayah adna* atau kadar minima seorang isteri yang tinggal di kawasan bandar Lembah Klang tidak boleh dikurangi daripada RM773 sebulan dan ianya termasuk kadar sewa rumah atau kos tempat tinggal isteri tersebut. Kajian ini perlulah dinilai semula dari masa ke semasa seperti mana yang dilakukan oleh Jabatan Perangkaan Negara Malaysia yang akan menilai kadar pasaran semasa dan pendapatan isi rumah rakyat Malaysia setiap 5 tahun. Kajian dari masa ke semasa ini dapat memberikan satu kaedah pentaksiran nafkah yang lebih menjamin nafkah seorang isteri di dalam Islam.

Penghargaan

Ucapan terima kasih ditujukan kepada Kementerian Pendidikan Tinggi Malaysia kerana membiayai projek FRGS (FP023/2011A) sehingga kajian ini berjaya diselesaikan.

Senarai Rujukan

- al-Quran, Rujukan terjemahan <http://www.islam.gov.my/e-jakim/e-quran/terjemahan-al-quran>
- Abdul Walid Abu Hassan. (2016). *Hak-Hak Wanita Menurut Undang-Undang Keluarga Islam di Malaysia*. (Kuala Lumpur: Attin Press Sdn.Bhd) Cetakan Kedua.
- Akta Undang-Undang Keluarga Islam (Wilayah-Wilayah Persekutuan) 1984, - P.U.(A)247/2002, http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/enakmen/Federal_Updated.nsf/b3ac9c218c8efdc4482568310022d8b3/3668dafa6fd3e20b48256fd50019775d?OpenDocument (accessed 7 August 2017)
- Al-Babarti, Muhammad bin Mahmud Kamal al-Din. (2007). *Al-Inayah Syarh al-Hidayah: Wabuhwa Syarh 'ala al-Hidayah Syarh Bidayah al-Mubtadi fi fur' al-Fiqh al-Hanafi li 'Ali bin Abi Bakr Al-Marghinani-Hanafi*. vol. 6. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah.
- Al-Buhuti, Mansur bin Yunus bin Idris. (2003). *Kasyf al-Qina' 'an Matn al-Iqna'*, ed. Ibrahim Ahmad Abd Hamid. vol. 7. Riyad: Dar 'Alim al-Kutub.
- Al-Bukhari, Muhammad bin Ismail Abu Abd Allah. (1987). "Sahih al-Bukhari," In *al-Jami' al-Sahih al-Mukhtasar*, ed. Mustafa Dib al-Bugha. (3rd ed.), 5. Beirut: Dar Ibn Kathir.
- Al-Juwaini, 'Abd Malik bin 'Abd Allah bin Yusuf. (2008). *Nibayah al-Matlab fi Dirayah al-Madhbhab*, ed. 'Abd al-'Azim Mahmud al-Dib. (1st ed.) vol. 15. Jeddah: Dar al-Minhaj.
- Al-Kasani, 'Ala al-Din. (1982). *Badai' al-Sanai' fi Tartib al-Syarai'*. vol. 4. Beirut: Dar al-Kutub al-'Arabi.
- Al-Marghinani, Abi al-Hassan 'Ali bin Abi Bakr bin 'Abd al-Jalil al-Rusydani. (n.d). *Al-Hidayah Syarh Bidayah al-Mubtadi*, 2. n.p: Al-Maktabah al-Islamiyyah.
- Al-Qarrafi, Shihab al-Din Ahmad bin Idrs. (1994). *Al-Dhakhirah*, ed. Muhammad Bukhaizah. (1st ed.), 4. n.p: Dar al-Gharbi al-Islami.
- Al-Sanani, Muhammad bin Ismail al-Sanani. (n.d.) *Subul al-Salam*, ed. Muhammad Abd Aziz al-Khauili. (4th ed.), 4. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Al-Shafie, Muhammad bin Idris Abu Abd Allah. (2002.) *Al-Umm*, ed. Mahmud Masraji, 5. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
- Azizul Abllah, Penolong Pengarah Bahagian Perangkaan Harga, Pendapatan dan Perbelanjaan, Jabatan Perangkaan Negara, temu bual telefon, 19 September 2013.
- Enakmen Undang-Undang Keluarga Islam (Negeri Selangor) 2003, http://www2.esyariah.gov.my/esyariah/mal/portalv1/enakmen/State_Enact_Upd.nsf/f831ccddd195843f48256fc600141e84/ca9cc9e2f91e354748257115000d69dd?OpenDocument (accessed 9 August 2017)
- Ibn Faris, Abi al-Hussain Ahmad bin Faris bin Zakaria. (2002). *Maqayis al-Lughab*, ed. Abd Salam Muhd Harun, 5. n.p: Ittihad al-Kitab al-Arab.
- Ibn Hajar, Ahmad bin 'Ali. *Fath al-Bari Sharh Sahih al-Bukhari*. (n.d.) Ed. Muhibb al-Din al-Khatib, 15. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Ibn Nujaim, Zain al-Din al-Hanafi. (n.d). *Al-Bahr al-Raiq Syarh Kanz al-Daqaiq*, 4. Beirut: Dar al-Ma'rifah.
- Jurnal Hukum*, X; BHG (I). (1995). Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.

- Jurnal Hukum*, XIV; BHG (II). (2000). Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.
- Jurnal Hukum*, XV; BHG (I). (1999). Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.
- Jurnal Hukum*, XV; BHG (I). (2002). Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.
- Jurnal Hukum*, XVI; BHG (I). (2003). Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.
- Jurnal Hukum*. (1990-1991). Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia.
- Kes Rokiah binti Ismail lawan Malek bin Abdul Rahman, Mahkamah Syariah Terengganu (Kes Mal Bil 0013/2015)
- Laporan Penyiasatan Perbelanjaan Isi Rumah/ Report on Household Expenditure Survey; 2009-2012*. (2012). Putrajaya: Jabatan Perangkaan Malaysia.
- Maznah Mohamad. (2000). “Di mana berlaku diskriminasi dalam undang-undang keluarga Islam.” In *Undang-Undang Keluarga Islam dan Wanita di Negara-Negara Asean*, ed. Abdul Monir Yaacob. (2nd ed.). Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia, 237-261
- Mek Wok Mahmud dan Sayed Sikandar Shah Haneef. Januari. (2007). “The Problem of the Divorce Among Muslim in Malaysia: Addressing Its Epistemological Dimension.” Dalam International Family Law Conference, Hotel Crown Princess, Kuala Lumpur, 332-341.
- Muslim bin Hajjaj Abu al-Hussain al-Qusyairi al-Naisaburi. (n.d). *Sabih Muslim*, ed. Muhammad Fuad Abd al-Baqi. vol. 3. Beirut: Dar Ihya’ al-Turath al-Arabi.
- Nazzam al-Din. (1991). *Al-Fatava al-Hindiyyah fi Madhhab Imam Abi Hanifah*, 1. n.p: Dar al-Fikr.
- Nik Noraini Nik Badli Shah. (1994). *Undang-Undang Keluarga: Nafkah dan Hak-Hak Kewangan Lain*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka.
- Norisan Binti Mohd Aspar, Ketua Penolong Pengarah, dan, Bahagian Perangkaan Harga, Pendapatan dan Perbelanjaan, Jabatan Perangkaan Negara, temu bual telefon, 19 September 2013.
- Nurhidayah Muhamad Hashim. (2008). “Failure to provide maintenance for the wife & children: Is there justice for women in Malaysia’s Syariah Court?” Dalam *5th Asian Law Institute Conference (ASLI)*. Kuala Lumpur: Universiti Malaya, 7-19.
- Othman Lebar. (2012). *Penyelidikan Kualitatif: Pengenalan kepada Teori dan Metod*. Perak: Universiti Perguruan Sultan Idris.
- Suwaid Tapah. (2006). “Nafkah Isteri.” Dalam *Manual Undang-Undang Keluarga Islam*, ed. Abdul Monir Yaacob dan Siti Shamsiah Md.Supi. Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia, 61-79.
- Tuan Drs Atras bin Mohamad Zin. Hakim Mahkamah Rendah Syariah, Hulu Langat, Selangor, temu bual 18 Febuari 2013.
- Tuan Kamarulzaman bin Ali, Hakim Mahkamah Rendah Syariah, Gombak Barat, Selangor, temu bual 14 Febuari 2013.
- Tuan Mohamad Fauzi bin Ismail, Hakim Mahkamah Rendah Syariah, Kuala Langat, Selangor, temu bual 14 Disember 2012.
- Tuan Shaiful Azli bin Jamaludin, Hakim Mahkamah Rendah Syariah, Gombak Timur, Selangor, temu bual 27 September 2012.
- Tuan Wan Mahyuddin Wan Muhammad, Hakim Mahkamah Rendah Syariah, Petaling Jaya, Selangor, temu bual 18 Oktober 2012.
- Yang Arif Tuan Amran Mat Zin, Hakim Mahkamah Tinggi Syariah, Wilayah Persekutuan, Kuala Lumpur), temu bual 29 Mac 2013.
- Yang Arif Tuan Fauzi Mokhtar, Hakim Mahkamah Tinggi Syariah Shah Alam, Selangor, temu bual 14 Disember 2012.

- Yang Arif Tuan Hj Walid Abu Hassan, Hakim Mahkamah Tinggi Syariah, Wilayah Persekutuan, Kuala Lumpur, temu bual 3 Mei 2013.
- Yang Arif Tuan Zainor Rasyid, Hakim Mahkamah Tinggi Syariah Shah Alam, Selangor, temu bual 14 Disember 2012
- Zaharah Jaafar. (2005). “Penetapan Kadar Nafkah Isteri: Satu Kajian di Mahkamah Syariah Wilayah Persekutuan.” Master diss., Universiti Malaya, Kuala Lumpur.
- Zaydan, Abd al-Karim. (2012). *Al-Jami’ fi al-Fiqh al-Islami al-Mufassal fi Ahkam al-Mar’ah wa Bait al-Muslim fi al-Syariah al-Islamiyyah*. (1st ed.), 7. Beirut: Muassasah al-Risalah.